

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

УДК 345:23.89

Вовк Тетяна Вікторівна

викладач кафедри менеджменту невиробничої сфери

Донецький державний університет управління

Вовк Татьяна Викторовна

преподаватель кафедры менеджмента непроизводственной сферы

Донецкий государственный университет управления

Vovk Tatyana

Teacher of the Department of Management of Non-Productive Sphere

Donetsk State University of Management

Вовк Світлана Михайлівна

доктор наук з державного управління, доцент,

доцент кафедри організації вищої освіти, управління охороною здоров'я

Донецький національний медичний університет

Вовк Светлана Михайловна

доктор наук по государственному управлению, доцент,

доцент кафедры организации высшего образования,

управления здравоохранением

Донецкий национальный медицинский университет

Vovk Svetlana

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of higher Education Organization,

Health Management

Donetsk National Medical University

**АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ
АНАЛИЗ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОБЪЕКТА
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ
ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AS AN OBJECT OF
PUBLIC ADMINISTRATION**

***Анотація.** У статті здійснено аналіз екологічної освіти як об'єкта державного управління на рівні загальної середньої освіти, що має на меті підвищення рівня екологічної складової в освітній галузі України. Визначено ключові положення Закону України «Про освіту», що направлені на вдосконалення екологічних компетенцій учнів. Проаналізовано управління екологічною освітою, з точки зору теоретичного блоку, який пояснює природу і сутність механізмів державного управління екологічною освітою в складі загальної середньої освіти України. Сформовано концептуальні орієнтири різноманітних моделей управління, які стануть у допомозі державним органам влади.*

***Ключові слова:** екологічна освіта, державне управління освітою, заклади загальної середньої освіти.*

***Аннотация.** В статье осуществлен анализ экологического образования как объекта государственного управления на уровне общего среднего образования, который имеет целью повышение уровня экологической составляющей в образовательной отрасли Украины. Определены ключевые положения Закона Украины «Об образовании», направленные на совершенствование экологических компетенций учащихся. Проанализировано управление экологическим образованием, с точки зрения теоретического блока, который объясняет природу и сущность механизмов государственного*

управління екологічним образованием в складі загального середнього освіти України. Сформовані концептуальні орієнтири різних моделей управління, які стануть в допомогу державним органам влади.

Ключевые слова: екологічне освіта, державне управління освітою, заклади загального середнього освіти.

Summary. The article analyzes environmental education as an object of state management at the level of General secondary education, which aims to increase the level of the environmental component in the educational sector of Ukraine. The key provisions of the Law of Ukraine "on education" aimed at improving the environmental competence of students are identified. The article analyzes the management of environmental education from the point of view of a theoretical block that explains the nature and essence of the mechanisms of state management of environmental education in the General secondary education of Ukraine. Formed the conceptual guidelines of the different management models that will be of assistance to the state authorities.

Key words: environmental education, public administration of education, institutions of General secondary education.

Постановка проблеми. Екологічна освіта є нагальною потребою часу, як у мировому вимірі, так і в кожній окремій державі, де Україна не є виключенням. Ще у ХХ столітті, а саме з 1984 по 1987 рр., «Комісія Брундланд» (англ. Brundtland Commission) – Міжнародна (Світова) Комісія з довкілля і розвитку, сформувала підходи до Концепції сталого розвитку. 17 цілей, які повинні бути головними у розвитку держав світу формують певні

взаємовідношення між різними механізмами державного управління виводячи їх у нові площини дії [1].

Однією з цих цілей є якісна освіта. Саме виважений підхід до освіти, починаючи з дошкільного рівня і упродовж всього життя людини, має бути тим важелем, що формує баланс між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь. Проте, це довгий і не легкий шлях який кожна держава проходить по-своєму.

У вересні 2015 року, на Саміті ООН, 17 цілей сталого розвитку стали частиною Порядку денного в галузі розвитку на період до 2030 року. Протягом наступних п'ятнадцяти років країни будуть спрямовувати свої зусилля на подолання всіх форм бідності, на боротьбу з нерівністю та на усунення негативних проявів кліматичних змін [1].

Нові цілі унікальні тим, що закликають до дій всі країни. У цілях визнається, що подолання бідності повинно реалізовуватися спільно із стратегіями, що сприяють економічному зростанню і задовольняють ряд соціальних потреб, включаючи освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, а також можливості працевлаштування, боротьбу з кліматичними змінами та захист навколишнього середовища [2; 3].

Екологічна освіта (ЕО) є рушієм суспільного життя, а її виконавцем є населення держави. Мета ЕО України сформована у Національній доповіді та наголошує на забезпечені всеохоплюючою і справедливою якісною освітою та заохоченням до можливостей навчання впродовж усього життя [2].

Загальний підхід до освіти в Україні розподіляє її на рівні: дошкільний, загально-середній, професійно-технічний та вищий [4]. Згідно чинного законодавства кожний рівень має відповідні підходи до формування екологічної освіти, але, найбільшої уваги потребує загальна середня освіта, так

як саме там розпочинається поглиблене формування екологічних компетенцій людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці вагомий внесок у вирішення проблем екологічної освіти, необхідність розробки її теоретичних та практичних положень зробили вчені: Л. Білик, Л. Лук'янова, К. Ситник, О. Плахотник (досліджували теоретико-методологічні проблеми екологічної освіти і виховання), О. Бондар, Є. Гірусов, С. Глазачев, (досліджували формування екологічного світогляду, екологічної свідомості, екологічного мислення, екологічної культури як цілей екологічної освіти), М. Дробноход, Є. Єфімова, Г. Каропа, М. Кисельов, (працювали над створенням системи неперервної екологічної освіти та розробкою її теорій), М. Алексієвець, В. Крисаченко, О. Стегній (досліджували діяльність та функціонування громадських організацій, її роль у процесі формування екологічної свідомості та екологічної культури суспільства).

В якості методологічного підґрунтя, для відокремлення певних методів аналізу, були обрані дослідження з екологічної освіти та проблемами державного управління.

Слід погодитись з точкою зору В. Вікторова, згідно з якою будь-яка держава, яка дбає про свій рейтинг цивілізованості у світі, має розробляти стратегію і тактику управління освітою, бо технології менеджменту в сфері загальної середньої освіти є важливою частиною управління як такого, оскільки його розвиток забезпечує майбутнє всієї країни. Тому розроблення методології підготовки, прийняття та реалізації управлінського рішення з урахуванням кращих вітчизняних та зарубіжних зразків попередніх часів є нагальним завданням державного значення [3, с. 85]. Тож, галузь екологічної освіти можна розглядати і як об'єкт державного управління.

Метою статті є аналіз основних напрямків розвитку екологічної освіти як об'єкту державного управління країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічна освіта третього тисячоліття повинна стати необхідною складовою гармонійного, еколого безпечного розвитку, а підготовка фахівців з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України повинна стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем нашої держави.

Аналіз, синтез і узагальнення інформації, що належить до різних наук і предметних галузей знань, створюють передумови для формування науково-пізнавального світогляду людини. Для визначення словникових значень базових понять дослідження ми скористалися енциклопедичними словниками з державного управління, а також економічними, соціологічними, екологічними, педагогічними тощо словниками.

Для визначення базових дефініцій дослідження ми скористалися енциклопедичними словниками (економічними, соціологічними, педагогічними та державного управління), а також термінологічними науковими доробками вітчизняними та закордонними вченими. Насамперед, варто зазначити, що багатозначне поняття освіта тлумачиться як: сукупність знань, здобутих у процесі навчання\ навченість; піднесення рівня знань, навчання; загальний рівень знань (у суспільстві, державі та ін.\ Система закладів і установ, через які здійснюються навчально-виховні заходи [6, с. 85]; сфера соціокультурної практики, галузева система, і спеціально організований процес, визначений результатом діяльності [8, с. 38]. Термінологічний аналіз дає можливість більш суттєво підійти до базових понять дослідження, пояснити смислові і логічні зв'язки з іншими, що є похідними від них.

В рамках нашого дослідження ми розглядаємо загальну середню освіту (ЗСО), як систематизовану та передбачену відповідними державними стандартами сукупність результатів навчання і компетентностей, здобутих особою на рівнях початкової, базової середньої та профільної середньої освіти [1].

Реалізація даного підходу до визначення ЗСО означає, що для забезпечення розвитку екологічної освіти необхідно сформувати національну систему безперервної екологічної освіти, що представляє собою сукупність необхідних елементів і зв'язків між ними, яка і виступає об'єктом управління.

У наукових джерелах екологічну освіту визначають як: процес виховання населення Землі в усвідомленні та турботі про все довкілля і взаємопов'язаних питань; екологічна освіта людини - досягається поетапним шляхом вирішення освітніх, виховних та розвиваючих знань; системна складова національної системи освіти, яка спрямована на гармонізацію взаємодії суспільства і природи, розв'язання екологічних проблем та розвиток суспільства; екологічна освіта, як процес навчання, виховання, розвитку особистості, спрямовується на формування екологічної культури, екологізацію навчальних дисциплін та на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту [16].

Екологічна освіта – це діяльність навчальних закладів, наукових установ, закладів післядипломної освіти, яка є невід'ємною складовою загальноосвітнього процесу й спрямована на формування в особи комплексних, сучасних знань щодо закономірностей екологічних процесів, їх розвитку в системі «людина-природа», а також навичок їх застосування у процесі повсякденного життя та професійної діяльності [2].

Таким чином, освіта є однією з важливіших суспільних інституцій, функціонування якої, з одного боку, характеризує рівень розвитку нації та

якості життя населення (освіченість та охоплення населення навчальною діяльністю є складовими індексу людського розвитку, визнаного Організацій Об'єднаних Націй (ООН) в якості ключового індикатора рівня якості життя), а, з іншого, є джерелом конкурентоспроможності країни, її економічного розвитку та безпеки у стратегічній перспективі.

У ході дослідження ми розглянули не тільки базові поняття освіти та екологічної освіти, а і похідні поняття, кожне з яких має спільне ядро «екологія», але відрізняється змістом і структурною оформленістю. Визначення поняття «екологізація» набуло чималого поширення і неоднозначного тлумачення даного феномену.

Екологізація освіти означає формування нового світорозуміння і новий підхід до діяльності, застосований на формуванні нових механізмів державного управління і екологічних цінностей, зазначає А. Сіліванова. Характеризуючи процес екологізації стосовно навчальних дисциплін, що вивчаються у закладах освіти, науковець зазначає, що він може стосуватись як навчальної, пізнавальної так і економічної діяльності учнів, який вибудовується на принципах цілісності, єдності і наступності всіх ланок і етапів управління [8].

Сфера освіти як частина структури соціуму підлягає управлінню. Його можна розглядати як завдання соціального управління, оскільки освіта є сферою нематеріального виробництва. Але важливість питань загальної середньої освіти підносить їх до рівня найбільш принципових державних завдань, що вимагає здійснення ефективного державного управління. ми погоджуємося з точкою зору, згідно з якою будь-яка держава, яка дбає про свій рейтинг цивілізованості у світі, має розробляти стратегію і тактику управління освітою, бо технології менеджменту в сфері загальної середньої

освіти є важливою частиною управління як такого, оскільки його розвиток забезпечує розвиток майбутнє всієї країни [9].

Тому, розроблення методології підготовки, прийняття та реалізації управлінського рішення з урахуванням кращих вітчизняних та зарубіжних зразків попередніх часів є нагальним завданням державного значення. Тож, галузь екологічної освіти на рівні загальної середньої освіти можна розглядати як об'єкт державного управління.

Під державним управлінням освітою розуміється процес цілеспрямованого організаційного впливу на систему загальної середньої освіти, професійної, вищої освіти з метою доступності для кожного громадянина усіх форм і типів. Процес державного управління системою освіти передбачає реалізацію низки управлінських завдань: встановлення стратегічних цілей розвитку держави в галузі освіти; прийняття рішень, що втілюються у відповідних механізмах управління галуззю; реалізацію необхідного впливу держави на об'єкти державного управління за допомогою механізмів державного управління; вчинення конкретних дій об'єктами державного управління; отримання результату, що сприяє просуванню цілей державної політики [12-15].

В межах загальної середньої освіти та управління, нами досліджувався вплив функціонування середніх освітніх систем на ключові макроекономічні індикатори економічно-фінансового механізму МДУ (національний дохід, частка зростання сукупного продукту, отримана за рахунок вкладень в систему освіти). Розвиток цього напрямку досліджень визначив появу концепції екологічної освіти, як відокремленого об'єкту дослідження, зміст якої гуртувався на тому, що частка економічного зростання країни отримується за рахунок вкладень в екологічну освіту та може перевищувати прибутковість фізичного капіталу. При цьому, період корисного використання

результатів екологічної освіти, отриманих за рахунок освітніх видатків є невизначено великим, в той час як вони капіталізуються та демонструють самостійне зростання за рахунок реінвестицій в освіту [12].

На наш погляд, управління екологічною освітою можна розуміти як деякий теоретичний блок, який дозволяє пояснити природу і сутність механізмів державного управління екологічною освітою в загальній середній освіті (МДУ ЕО ЗСО) і сформувані концептуальні орієнтири різноманітних моделей управління, що стане у допомозі державним органам влади.

Основними складовими екологічної освіти в загальній середній освіті можна вважати самоорганізацію, самоуправління, відкритість до саморозвитку, а також розумно побудовану конструкцію ефективної співпраці вертикальних та горизонтальних механізмів державного управління влади, які створюють цілісну систему. Виходячи з цього суспільний інститут освіти, зокрема середньої, набуває характеру ланки в виробничому процесі, в межах якої формується частка суспільного продукту та об'єктами управління виступають люди, колективи та окремі напрямки освітньо-виховного процесу.

Механізм державного управління ЕО - це система, яка складається з сукупності засобів та методів застосування обраних технологій взаємодії державно-управлінського впливу і причинно наслідкових зв'язків, призначена для реалізації або/і вирішення декількох функціональних завдань цього впливу відповідно до обраної мети, цілей, завдань в екологічній освіті суспільного життя що підлягають, досягненню, вирішенню й реалізації.

Таким чином, у узагальненому вигляді МДУ ЕО ЗСО можна представити як сукупність компонентів з головними елементами управління та головними зв'язками між ними рис.1.1.

Аналізуючи змістовні характеристики понять освіти, можливо зробити висновок про основні функції освіти у суспільстві: соціально-економічну,

організаційно-економічну, соціалізації, соціокультурну-культурну (відтворення, розповсюдження, трансляція культури), виховну.

В межах цих змістовних характеристик освіти формуються засади державо-творення, гуманітарного та інтелектуального розвитку, формуються напрямки екологічних засад в потенціалі країни. Екологічна освіта як освітнє середовище у сучасних умовах, постає як джерело інноваційного розвитку, яке продукує якісно нові засоби виробництва, високо технологічні та інтелектуальні продукти [8].

Вважаємо за доцільне акцентувати увагу на соціально-економічних механізмах державного управління освітою спираючись на наукові джерела відокремлюють екологічну освіту, як об'єкт управління.

Виходячи з аналізу концептуальних основ загальної освіти, існуючих трактувань її поняття в науковій літературі, ми розширюємо загальноприйняте визначення екологічної освіти, та додаємо наступне – екологічна освіта це соціальний інститут суспільства, певна окрема категорія, яка потребує

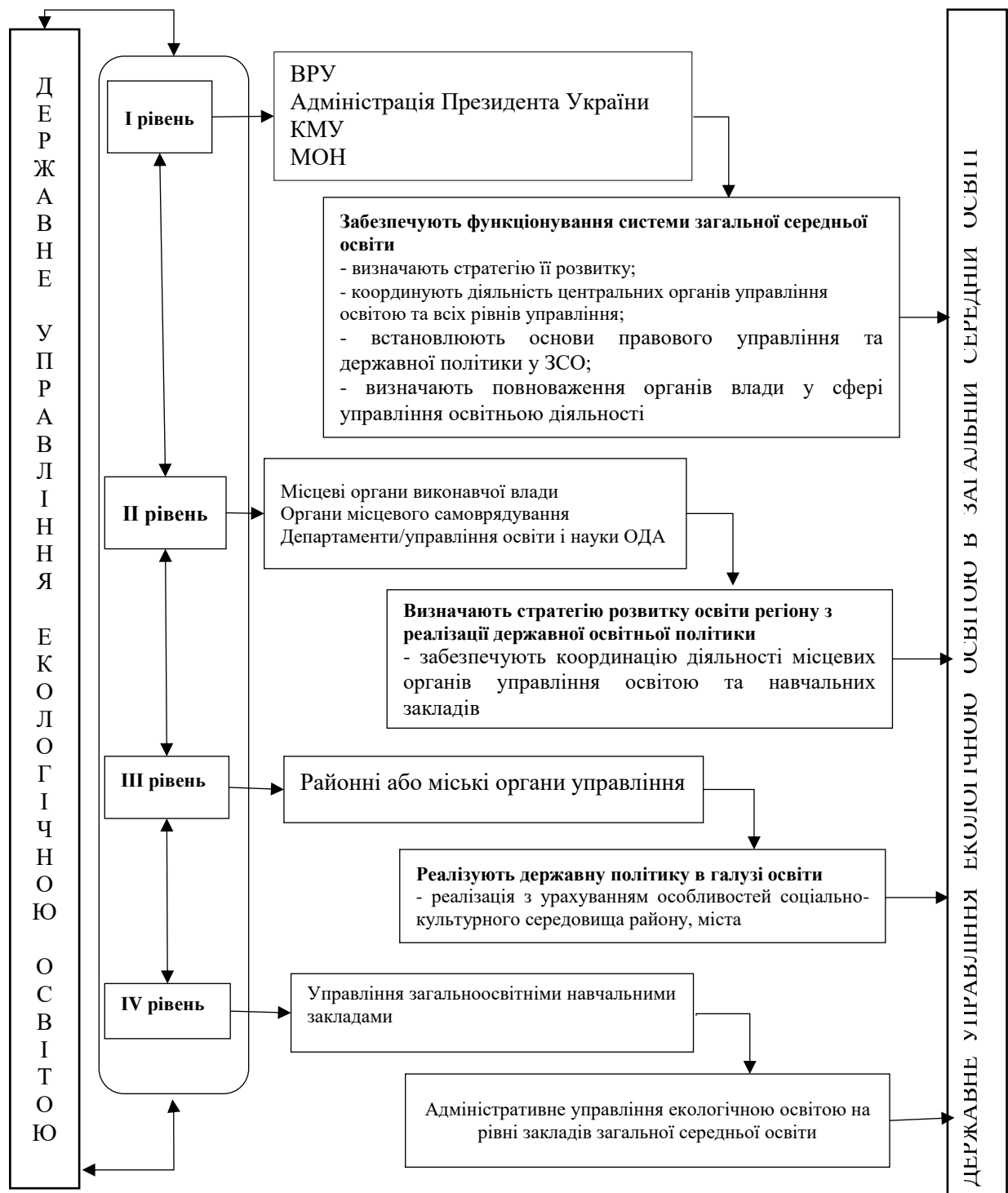

Рис. 1. Основні рівні та складові системи державного управління екологічною освітою в загальній середній освіті України

Джерело :розробка авторів

державного управління, має комплексну соціально-економічну систему з певними процесами взаємодії механізмів управління з подальшим формуванням компетенцій в учнів загальноосвітніх шкіл та людини упродовж її життя.

За цим підходом нами було сформульовано авторський підхід до розширення поняття екологізація освіти.

Екологізація освіти - це суспільний інститут, в межах якого реалізуються інтереси різних соціальних груп, шляхом організації специфічних відносин, що проявляються у формуванні, нагромадженості та розподілі знань і наукової інформації з метою забезпечення економічного зростання, соціального та гуманітарного розвитку країни, як невід'ємні складові загальноосвітнього процесу які спрямовані на формування комплексних сучасних знань щодо закономірності екологічних процесів їх розвитку в системі людина - природа.

Екологічна освіта об'єднує різні суб'єкти, групи та ресурси, які маємо трактувати як здатність породжувати новизну і здійснювати нововведення. В якійсь мірі, вона може стати антиподом керованості по відношенню до загальної освіти, оскільки інноваційна складова може знижувати керованість на певний час, але і без них вона стає дисфункціональною.

Висновки. Отже, прискорений рух розвитку суспільства країни, від нижчих до вищих управлінських укладів вимагає формування сучасної моделі розвитку екологічної освіти в загальній середній освіті й диктує нові пріоритети за для забезпечення стабільного, динамічного розвитку екології невинного генерування інновацій, які б сприяли безперервному оновленню знань на рівні шкільної освіти.

Реалізація такого підходу можлива завдяки новим поглядам, типам управлінської культури та формуванню нових механізмів державного управління екологічною освітою в ЗСО, які б базувалися на нових принципах

пов'язаних з європейською інтеграцією [15]. У той же час, для посилення гнучкості та мобільності управління, зміцнення горизонтальних зв'язків механізмів державного управління розвитком освіти принциповим вважається відмова від лінійно-функціональних структур управління в чистому вигляді і використання більш гнучких організаційних схем навіть у рамках штатних органів управління освітою [8].

Таким чином, враховуючи аналіз наукових доробок та джерел за темою дослідження приходимо до ствердження, що реалізація механізмів державного управління ЕО ЗСО має використовувати класичні засоби, методи та прийоми, різноманітні форми (прямі і непрямі), використовуючи які держава послідовно і систематично буде впливати на діяльність загальноосвітніх закладів з метою підтримки оптимальних умов розвитку екологічної освіти і забезпечення надання високо якісних освітніх послуг населенню країни.

Література

1. Вітюк В.В. Професійний розвиток педагогів в умовах інноваційного освітнього середовища післядипломної освіти регіону / В.В. Вітюк // Пед. пошук. 2016. № 1 (89). С. 3–6.
2. Галузинський В.М. Педагогіка: теорія та практика: посіб. для вузів / В.М. Галузинський, М.Б. Євтух. Київ: Вища школа, 1995. 237 с.
3. Джаман Т. Неперервна освіта вчителів початкової школи в умовах сьогодення / Таміла Джаман // Нова педагогічна думка. 2020. № 1. С. 74–77.
4. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16 січня 2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
5. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 № 2145-VIII зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

6. Кириченко М.О. Модернізація змісту післядипломної освіти в умовах Нової української школи (на прикладі Університету менеджменту освіти) / М.О. Кириченко // Вісник післядипломної освіти. Серія: Управління та адміністрування. 2019. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vproupra_2019_8_5.
7. Ковальчук В.І. Підвищення кваліфікації педагогічних працівників: європейський досвід / Василь Іванович Ковальчук // Порівняльна професійна педагогіка. 2015. Вип. 3. Т. 5. С. 75–81.
8. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа» // Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf>.
9. Олійник В.В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання післядипломної освіти / В.В. Олійник // Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. «Управління якістю вищої освіти: проблеми та перспективи». Київ, 2017. С. 58–59
10. Підвищення кваліфікації: роз'яснення // Освіта України. 2020. № 11. С. 7.
11. Підвищення кваліфікації: роз'яснення // Освіта України. 2020. № 12. С. 7.
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науковопедагогічних працівників» від 21.08.2019 № 800 зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF>
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» від 27.12.2019 № 1133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2019-%D0%BF>
14. Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2018 р. № 237 і від 12 лютого 2020

р. № 105» від 29 квітня 2020 року № 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-2020-%D0%BF>

15. Про надання інформації: лист Директорату шкільної освіти Міністерства освіти і науки України від 12.05.2020 року № 4/1834-20.
16. Про надання інформації: лист Інституту освітньої аналітики від 12.05.2020 р. № 04–13/10

References

1. Vitjuk V.V. Profesijnyj rozvytok pedagoghiv v umovakh innovacijnogho osvithogho seredovyshha pisljadyplomnoji osvity rehionu / V.V. Vitjuk // Ped. poshuk. 2016. № 1 (89). S. 3–6.
2. Ghaluzyns'kyj V.M. Pedagoghika: teorija ta praktyka: posib. dlja vuziv / V.M. Ghaluzyns'kyj, M.B. Jevtukh. Kyjiv: Vyshha shkola, 1995. 237 s.
3. Dzhaman T. Neperervna osvita vchyteliv pochatkovoji shkoly v umovakh sjoghodennja / Tamila Dzhaman // Nova pedagoghichna dumka. 2020. № 1. S. 74–77.
4. Zakon Ukrajinjy «Pro povnu zagaljnu serednju osvitu» vid 16 sichnja 2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
5. Zakon Ukrajinjy «Pro osvitu» vid 05 veresnja 2017 # 2145-VIII zi zminamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Kyrychenko M.O. Modernizacija zmistu pisljadyplomnoji osvity v umovakh Novoji ukrajins'koji shkoly (na prykladi Universytetu menedzhmentu osvity) / M.O. Kyrychenko // Visnyk pisljadyplomnoji osvity. Serija: Upravlinnja ta administruvannja. 2019. ГКД: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpoupra_2019_8_5.
7. Kovaljchuk V.I. Pidvyshhennja kvalifikaciji pedagoghichnykh pracivnykiv: jevrops'kyj dosvid / Vasylj Ivanovyh Kovaljchuk // Porivnjaljna profesijna pedagoghika. 2015. Vyp. 3. T. 5. S. 75–81.

8. Konceptualjni zasady reformuvannja serednjoji shkoly «Nova ukrajinsjka shkola» // Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
9. Olijnyk V.V. Orghanizacijno-ekonomichnyj mekhanizm derzhavnogho rehuljuvannja pisljadyplojnoji osvity / V.V. Olijnyk // Zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Upravlinnja jakistju vyshhoji osvity: problemy ta perspektyvy». Kyjiv, 2017. S. 58–59
10. Pidvyshhennja kvalifikaciji: roz'jasnennja // Osvita Ukrainy. 2020. № 11. S. 7.
11. Pidvyshhennja kvalifikaciji: roz'jasnennja // Osvita Ukrainy. 2020. № 12. S. 7.
12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Dejaki pytannja pidvyshhennja kvalifikaciji pedagoghichnykh i naukovo-pedagoghichnykh pracivnykiv» vid 21.08.2019 № 800 zi zminamy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF>
13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennja zmin do Porjadku pidvyshhennja kvalifikaciji pedagoghichnykh i naukovo-pedagoghichnykh pracivnykiv» vid 27.12.2019 № 1133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2019-%D0%BF>
14. Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennja zmin do postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 kvitnja 2018 r. № 237 i vid 12 ljutogho 2020 r. № 105» vid 29 kvitnja 2020 roku № 325. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-2020-%D0%BF>
15. Pro nadannja informaciji: lyst Dyrektoratu shkilnoji osvity Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12.05.2020 roku № 4/1834-20
16. Pro nadannja informaciji: lyst Instytutu osvitnjoji analityky vid 12.05.2020 r. № 04-13/10